

УДК [340.11:36](091)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.12>

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПРОЦЕДУРИ ЮРИДИЧНОЇ

Федоренко А.І.,

*аспірант кафедри теорії та історії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0009-0006-9191-2014

e-mail: a.fedorenko1983@gmail.com

Федоренко А.І. Історичні засади соціальної процедури як передумови розвитку процедури юридичної.

Статтю присвячено дослідженню історичних засад соціальних процедур, які відіграють ключову роль в упорядкуванні життєдіяльності людей, є найдавнішим і найважливішим соціальним регулятором та визнаються передумовою розвитку досконаліших процедур – юридичних.

Грунтовно вивчаються такі соціальні процедури, як обряди, й передусім ініціації, церемоніали, ритуали тощо, наводяться їх визначення, співвідношення, ознаки, загальна характеристика та класифікація, окреслюється їх вплив на тогочасне суспільне життя, а також аналізуються приклади закріплення таких процедур у найбільш ранніх правових документах, серед яких: Закони Ур-Намму, Закони Хаммурапі, Закони Ману, Закони XII таблиць та ін., що певним чином свідчить про існування «перехідної ланки» між суто соціальними процедурами та юридичними процедурами.

Зазначається, що з давніх часів соціальні процедури мали вкрай важливе значення для кожної людини, адже вони впливали на її становище в суспільстві та подальшу долю. У тому чи іншому вигляді вони знаходили свій прояв у різних сферах, зокрема у судових процедурах, які є хронологічно першим видом юридичних процедур. Доводиться, що найбільш виразно обрядовість і ритуалізація судової процедури була втілена шляхом проведення так званих ордалій – особливих випробувань «вогнем і водою» стосовно правдивості якоїсь претензії чи звинувачення. Для підтвердження цієї тези наводяться конкретні приклади застосування ордалій у вищевказаних правових пам'ятках.

Окрема увага приділяється вивченню таких специфічних ритуальних дій, притаманних римському приватному праву, як манципація, стипуляція, акцептиляція та ін., які широко застосовувались не тільки в повсякденному житті, а й під час судового процесу, що також впливає з аналізу відповідних правових джерел.

У підсумку підкреслюється, що хоча в сучасному суспільстві більшість з окреслених процедур уже не мають того значення та поширення, як раніше, проте деякі з них продовжили своє існування та, отримавши правову форму, перейшли до категорії юридичних процедур, які так само потребують всебічного та ґрунтовного наукового дослідження.

Ключові слова: соціальні процедури, обряд, ініціація, церемоніал, ритуал, ордалія, юридичні процедури.

Fedorenko A.I. Historical foundations of social procedure as a prerequisite for the development of legal procedure.

The article is devoted to the study of the historical foundations of social procedures which play a key role in regulating people's life, are the oldest and most important social regulator and are recognised as a prerequisite for the development of more advanced procedures – legal procedures.

The author thoroughly studies such social procedures as rites, and especially initiations, ceremonies, rituals, etc., provides their definitions, correlations, features, general characteristics and classification, outlines their impact on social life of the time, and analyses examples of the consolidation of such procedures in the earliest legal documents, including: The Ur-Nammu Laws, the Hammurabi Laws, the

Manu Laws, the Laws of the XII Tables, etc., which in a way indicates the existence of a 'transitional link' between purely social procedures and legal procedures.

It is noted that since ancient times, social procedures have been extremely important for every person, since they affected his or her position in society and further fate. In one form or another, they have been manifested in various areas, in particular, in judicial procedures, which are chronologically the first type of legal procedures. The author argues that the most expressive ritualisation of judicial procedure was embodied in the so-called ordeal – special 'fire and water' tests of the truthfulness of a claim or accusation. To support this thesis, the author provides specific examples of the use of ordeals in the above-mentioned legal monuments.

Particular attention is paid to the study of such specific ritual actions inherent in Roman private law as mancipation, stipulation, acceptance, etc., which were widely used not only in everyday life but also during the trial, which also follows from the analysis of the relevant legal sources.

As a result, the author emphasises that although in modern society most of the above procedures no longer have the same importance and widespread use as before, some of them have continued to exist and, having received a legal form, have moved into the category of legal procedures which also require comprehensive and thorough scientific research.

Key words: social procedures, rite, initiation, ceremonial, ritual, ordeal, legal procedures.

Постановка проблеми. Процедура (від лат. *procedo* – просуваюсь, проходжу) являє собою взаємопов'язану послідовність дій у відповідній сфері. Вона упорядковує суспільне життя і є найдавнішим та найважливішим соціальним регулятором. В енциклопедичних джерелах процедура визначається як «офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь» [1, с. 1179], або ж як «певним чином організована послідовність прийомів і способів поведінки, спрямована на отримання певного результату» [2, с. 258].

Процедура є системою, яка: а) орієнтована на досягнення конкретного соціального результату; б) складається з актів поведінки, що послідовно змінюють один одного, ступенів діяльності; в) створює модель розвитку, руху якого-небудь явища, що закріплена на нормативному рівні; г) ієрархічно побудована; д) знаходиться в динаміці, розвитку; е) виступає засобом реалізації головного для неї суспільного відношення. У своїй сукупності окреслені риси процедури характеризують її як загальносоціальне явище [3, с. 6].

На початкових етапах розвитку в усіх народів процедура займала досить важливе місце. Обряди, церемоніали, ритуали – усе це види процедур, які регулюють соціальну поведінку. До того ж, оскільки реалізація соціальних процедур потребує наявності відповідних процедурних норм, із самого початку процедурні механізми були пов'язані з нормативним регулюванням.

Стосовно ж юридичних процедур, які в загальному розумінні означають нормативно визначений порядок діяльності, спрямований на досягнення юридичного результату, то вони, хоча й починають використовуватися лише на пізніших етапах розвитку суспільства, проте, цілком очевидно, що засновуються саме на соціальних процедурах і є результатом подальшого розвитку останніх.

У наукових дослідженнях, присвячених вивченню юридичних процедур, соціальним процедурам майже не приділяється увага. Хоча, з огляду на важливість соціальних процедур для розвитку процедур юридичних, існує потреба у більш ґрунтовному їх дослідженні. Отже, **метою статті** є окреслення історичних засад окремих соціальних процедур, їх значення для розвитку суспільства, а також рівень їх відображення у найдавніших правових пам'ятках.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню соціальних процедур у тому чи іншому аспекті присвятили свої наукові праці такі зарубіжні й вітчизняні вчені, як У.Р. Сміт, Е. Дюркгайм, В.У. Тернер, С.О. Кривенко, Т.В. Свідло, О.В. Сарапін, С.А. Чукут та ін. Так само і юридичні процедури вивчаються багатьма науковцями, серед яких: М.С. Булкат, К.В. Николина, А.В. Басов, Д.В. Слинько та ін. Разом із тим, указана проблематика потребує додатково розроблення, особливо щодо історичних засад закріплення соціальних процедур у відповідних правових джерелах і набуття ними режиму юридичних процедур.

Виклад основного матеріалу. Першою соціальною процедурою, яку ми проаналізуємо, є обряд – послідовна сукупність індивідуальних або колективних дій, що супроводжують важливі події життя й діяльності людей, мають символічне або ритуальне значення і спрямовані, на думку виконавців, на вирішення певних проблем за допомогою впливу на природні або надприродні

істоти чи явища. Обряди поділяються на: релігійні (кожен релігійний напрям сформував власну обрядовість), побутові (супроводжують життєвий цикл людини від народження до смерті, означають отримання певного соціального статусу), пов'язані з діяльністю людей (сільськогосподарською, мисливством, рибальством, виробництвом, військовою, спортивною, політичною), локальні (сформовані у певних, часто специфічних спільнотах), календарні (приурочені до зміни пір року, святкувань чи виробничих циклів), та зазвичай відображають певні соціальні чи релігійні ідеї, уявлення, цінності та норми, а їх виконання покликане пробудити або закріпити очікувані емоції чи почуття та спонукати учасників діяти певним чином або ж утримуватися від небажаної діяльності [4].

Яскравими прикладами побутових обрядів є ініціації (від лат. *initiatio* – посвячення), які являють собою обряди введення (посвячення) в члени закритих для непосвячених самоврядних родових, корпоративних, професійних колективів; вони належать до групи обрядів переходу, для яких основним є зміна соціальної позиції та статусу: родильні, пубертатні, весільні, поховальні, всиновлення, пов'язані з виселенням, приїздом, імміграцією тощо [4].

Обряди ініціації виникли ще в первісному суспільстві, де мали переважно статево-віковий характер, тобто посвідчували перехід підлітків до статусу дорослих членів племені. Вони передбачали ізоляцію ініційованого від спільноти та різноманітні важкі, болісні для нього випробування (голодом, вогнем, болем, нанесенням тілесних ушкоджень, татуювань, обрізанням та ін.), що здійснювалося для виховання в ініційованих стійкості, фізичної сили, спритності та витривалості. Пройдені обряди ініціації надавали можливість тим членам первісних суспільств, хто набув нового статусу, носити зброю, брати участь у спільному полюванні, створювати сім'ю тощо, тоді як сама система ініціації мала на меті забезпечити суспільний порядок, зняти напругу у відносинах між віковими й статевими групами (прошарками), особливо в моменти їхнього переходу до нового соціального укладу та нових соціальних зв'язків [5].

І хоча на цьому етапі ми ще не в змозі вести мову ні про юридичну процедуру, ні про правовий статус особи, проте все ж таки мусимо визнати, що в первісному суспільстві така соціальна процедура, як обряд ініціації, відігравала вкрай важливу роль в утвердженні та захисті суспільного становища конкретної людини. Адже той, хто не пройшов ініціацію, приміром, для юнаків, під час її проведення скрикнув від болю чи поморщився або попросив про допомогу, до кінця свого життя був посміховиськом у своєму селі, оскільки всі вважали його боягузом і, звісно ж, жодна жінка не хотіла з ним одружитися. І навпаки, якщо він витримав усі тортури, переніс езекуцію мовчки, нічим не видавши свого болю, тоді він вважався таким, що пройшов ініціацію, і чим довше на його тілі залишалися сліди побоїв і чим жахливіше він виглядав, тим більшої поваги він набував серед одноплемінників як чоловік і воїн.

Щодо традиційних ініціацій українців, то серед різних верств населення так само існували розвинені ініціаційні обряди, які оформлювали змужніння й виховання молоді та перетворення її на дорослих і повноправних членів суспільства. До них належали: ініціації давньоруських дружинників, посвячення в запорожці, народження майстра, селянські ініціації та кобзарська присяга [6].

У сучасному світі залишки ініціацій ще збереглися у тубільних народів Африки, Америки, Австралії й Океанії, наприклад, відсікання крайньої плоти, побиття дубинками і палицями, видалення зубів, кровопускання, татуювання, шрамування тощо, тоді як пережитки обрядів ініціації в тому чи іншому вигляді трапляються практично в кожній релігії: упанаяна (отримання священного шнура упавіти) в індуїзмі, обрізання в ісламі та юдаїзмі, обряд хрещення у християнстві, церковна конфірмація в католицизмі та протестантизмі та ін.

Наступним видом соціальних процедур є церемоніал (лат. *caerimonialis* – той, що стосується культових обрядів; від лат. *caerimonia* – святість, шанування, культ) – офіційно прийнятий розпорядок урочистих прийомів, процесів тощо; розпорядок, установлений для якогось обряду, церемонії (церемонія – ряд дій символічного характеру, традиційно обов'язкових для тих або інших випадків суспільного чи релігійного життя). Під церемоніалом розуміють: 1) увесь комплекс традиційно обов'язкових обрядів і форм, що регулюють усі сфери життя; 2) форми, що регулюють зовнішнє поведіння людей між собою (етикет); 3) порядок здійснення церемоній, установлений для певного урочистого випадку (шлюбний, вручення нагород, коронації та ін.) [7, с. 383].

На відміну від обряду, церемоніал часто не мав практичної значимості; зазвичай у ньому немає нічого доцільного, нічого свідомо придуманого, його дотримуються за традицією, бо «так заведе-

но». Церемоніал характеризується винятковою живучістю, тоді як найбільш відомими церемоніалами, які так чи інакше збереглися в наші дні, є: вручення вірчих грамот, урочиста зустріч глави іншої держави, проходження почесної варти, підняття державного прапора тощо.

Ще одним видом соціальної процедури є ритуал (лат. *ritualis* – обрядовий; від лат. *ritus* – релігійна відправа, звичай) – визначена традицією усталена послідовність символічних актів. Для ритуалів притаманне переконання у виправданості та дієвості процесу, вони сприймаються як священнодійство, що змінює людину та всесвіт. Реліктові ритуали, що здійснюються автоматично і втрачають первісне обґрунтування, перетворюються на звичаї або/та забобони (табу, гейс), які у традиційних суспільствах розглядаються як інакша форма релігійних практик. За сферою дії розрізняють ритуали магичні, релігійні, побутові тощо; за виконавцями – індивідуальні, групові, суспільні; за функціями – календарні, запобіжні, ініціувальні, споріднювальні, воєнні та ін. [8].

У науці існують різні точки зору на співвідношення обряду й ритуалу. Деякі вчені їх повністю ототожнюють, тоді як інші вважають ритуал окремим випадком обряду, або ж, навпаки, певною сукупністю обрядів.

Потрібно зазначити, що ритуал має сакральну (від лат. *sacrum* – святиня, жертва) сутність, яка розкривається на прикладі релігії. Так, англійський учений У. Р. Сміт у своїй книзі «Лекції про релігію семітів» (перше видання – у 1895 р.), яку багато хто вважає початковою точкою в постановці проблеми ритуалу, підкреслює, що будь-яка релігія, давня чи сучасна, складається з вірувань або догматів і певної ритуальної практики та правил поведінки, причому якщо в сучасній релігії стрижневим елементом є догмат, а ритуальна практика є похідною від нього, то в давніх релігіях дія передуює догмату. Якщо запитати стародавнього грека, – продовжує науковець, – чому засновано той чи інший ритуал, він або розведе руками, або пошлеться на вказівку чи особисту участь якого-небудь бога. Тому ритуал у стародавніх релігіях пов'язаний не з догматом, а з міфом. Проте з того, що міф пояснює ритуал, ще не випливає, що він його породжує. Навпаки, первинна ритуальна практика визначає зміст міфу. Міфи, що пояснюють її, змінюються від епохи до епохи відповідно до ідеологічних настанов, а вона сама залишається незмінною. Отже, підсумовує дослідник, для розкриття таємниці давньої релігії нам потрібно звертатися не до міфів, а до ритуалів і традиційних звичаїв [9, с. 17, 18, 19, 20].

Окреслені ідеї У.Р. Сміта безпосередньо вплинули на концепцію ритуалу, сформульовану французьким соціологом і філософом Е. Дюркгаймом, який у своїй фундаментальній праці «Елементарні форми релігійного життя: Тотемічна система в Австралії» (вперше опублікована у 1912 р.), підтримуючи поділ релігії на вірування та ритуали, називає ритуалом систему правил поведінки, які вказують, як людина повинна поводити себе в присутності сакральних об'єктів. Крім цього, дослідник запропонував першу розгорнуту класифікацію ритуалів: табу, імітативні ритуали, «меморіальні» ритуали («культ предків»), очисні ритуали («траур»). Магію, пов'язану з індивідуальним досвідом людини, він хоч і відносив до сфери профанного (від лат. *profanus* – позбавлений святості, непосвячений, неосвічений; кепський, опоганений; від. *pro fano* – не допущений до храму, букв. – зовні храму), проте вважав, що й вона теж має свою догматичну та обрядову складові [10].

Враховуючи викладене, можна переконатись, що на початковому етапі зародження релігії саме ритуал мав домінуюче положення над догматом, що, у свою чергу, підкреслює важливість і, найголовніше – первинність ритуальної практики, яка є одним із видів соціальної процедури.

Разом із тим, зауважимо, що релігія не є виключною сферою застосування ритуалу, адже останній має місце й у повсякденному житті. Відомим ученим, який описав життєві випадки застосування ритуалу на прикладі конкретного народу, у даному випадку африканського племені Ндембу з північно-західної Замбії, був британський етнолог і соціолог В.У. Тернер. Так, у своїй праці «Ліс символів: Аспекти ритуалу Ндембу» (1967), написану після польової експедиції до Центральної Африки, він визначив ритуал як «приписану формальну поведінку для випадків, непідвладних технологічній рутині, яка пов'язана з вірою в містичних істот або сили», підкреслюючи вражаючу важливість ритуалу в житті селян, оскільки «не минало й тижня в невеликому районі, щоб у тому чи іншому селі не було чути ритуального барабана» [11, с. 19].

Науковець пише, що «ритуальні дієства є окремими фазами соціальних процесів, за допомогою яких групи пристосовуються до внутрішніх змін і адаптуються до свого зовнішнього середовища» [11, с. 20], та в процесі свого дослідження доводить, що Африка багата на ритуальні жанри, і кожен включає в себе безліч специфічних дій. Він розрізняє ритуали сезонні, присвячені певному моменту змін кліматичного циклу або початку такого роду діяльності, як посів, жнива або пере-

сування із зимових пасовищ на літні; ритуали можуть бути також залежними від обставин, спричинених критичними періодами в житті окремої людини або колективу. Ритуали з нагоди можуть бути поділені на церемонії життєвих переломів, що виконуються під час народження, повноліття, шлюбу, смерті тощо для позначення переходу від однієї фази індивідуального життєвого циклу до іншої, і ритуали-лиха, що виконуються для заспокоєння чи вигнання надприродних істот чи сил, які, за повір'ями, накликають на мешканців села хвороби, невдачі, гінекологічні нездужання, серйозні тілесні ушкодження тощо. Інші види ритуалів включають ритуали ворожіння; церемонії, виконувані політичною владою для забезпечення здоров'я та родючості людей, тварин і злаків на їхній території; посвята в жрецьку службу певним божествам, у релігійні асоціації або таємні товариства, а також ритуали, що супроводжують щоденні приношення їжі та пиття божествам чи духам предків або тим й іншим.

У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговують погляди В.У. Тернера на ритуал як на спосіб регулювання поведінки та розв'язання конфлікту. На його думку, «ритуальні дієства є фазами широких соціальних процесів, тривалість і складність яких пропорційні розміру та ступеню диференціації груп, у яких вони відбуваються. Один клас ритуалів знаходиться на вершині довжелезної ієрархії виправних і регулятивних інститутів, які виправляють порушення й відхилення від загальноприйнятої поведінки. Інший клас передбачає відхилення і конфлікти. До нього належать періодичні ритуали та ритуали життєвих криз» [11, с. 45]. Саме в такому трактуванні ритуалу простежуються витoki юридичної процедури, яка спрямована на примирення сторін, забезпечення порядку та благополуччя суспільства.

Значного поширення в стародавні часи набула ритуалізація, або точніше – сакралізація влади, коли останню сприймали як найвищу силу, даровану Богом, тоді як правитель уособлював божественну благодать і визнавався посередником між земним світом і надприродними силами, головною ритуальною функцією якого було забезпечення гармонії у природному й соціальному середовищі. Для підтримання своєї влади та досягнення вказаної мети ритуалу правителі нерідко вдавалися до жертвопринесення, яке інколи мало жорстокі форми: принесення в жертву не лише тварин, а й людей і зокрема дітей.

Така ритуалізація (сакралізація) влади згодом призводила до ритуалізації державного управління й утворення «ритуальної» держави, у якій регуляторні повноваження окремих інститутів повністю заміщуються демонстративною діяльністю. Історія знає чимало прикладів ритуалізації влади як підміни її ефективності, що чітко виявлялось у часи занепаду й розпаду імперій.

Однак існував і зворотній процес, адже необхідність неухильного дотримання чітко встановлених ритуальних процедур не тільки сакралізувала владу ватажків, царів та імператорів, а й одночасно обмежувала можливість зловживання нею. І якраз із цієї ознаки ритуалу можна зробити важливий висновок, що від самого початку свого існування процедура, з одного боку, була засобом впливу і зміцнення влади правителів, тоді як з іншого – обмежувала їх свавілля, отже, виконувала роль певної гарантії для всіх інших людей.

Подальший розвиток суспільного життя призводить до ускладнення суспільних відносин та появи досконалішого виду соціальної процедури, а саме юридичної процедури, яка, втім, на початкових етапах свого існування не особливо відрізнялася від розглянутих процедур, оскільки зароджувалася в них та безпосередньо від них залежала.

Не вдаючись до ґрунтового аналізу взаємозв'язку права з різними обрядами й ритуалами, лише підкреслимо, що такий зв'язок чітко простежується у найбільш ранніх правових документах, серед яких: Закони Ур-Намму (найстаріший зі збережених зводів законів, складений шумерським царем Ур-Намму приблизно в 2100-2050 рр. до н. е., що дійшов до нас на напівзруйнованих табличках); Закони Хаммурапі (одна з найдавніших правових пам'яток у світі та найкраще збережений законодавчий кодекс стародавнього Вавилону, створений близько 1750 р. до н. е. за наказом «могутнього і мудрого» вавилонського царя Хаммурапі); Закони Ману (пам'ятка давньоіндійської літератури (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) – збірка релігійно-моральних і правових приписів, текст якої викладається у вигляді співбесіди між «гідним і божественним» прабатьком людства – Ману та групою «великих мудреців», які просять його розповісти про священні закони кожної з чотирьох головних каст); Закони XII таблиць (найдавніша пам'ятка й основне джерело стародавнього римського права (451–449 рр. до н. е.), яке регулювало практично всі сфери суспільного життя, «Дигести Юстиніана» (зведення цивільного права, яке було укладено у 528–534 рр. за часів правління візантійського імператора Юстиніана I Великого) тощо.

Необхідно вказати, що обрядовість і ритуалізація права найбільш виразно втілена у тогочасній судовій процедурі, яка є хронологічно першим видом юридичної процедури. Однією з особливостей судочинства того періоду, яка зберігалася довгий час і набула розвитку в добу Середньовіччя, є застосування так званих ордалій (лат. *ordalium* – суд або вирок), які ще називають «судом Божим», – випробувань «вогнем і водою» стосовно правдивості якоїсь претензії чи звинувачення, заснованих на вірі в те, що результат відображатиме вирок надприродних сил, які забезпечать торжество права [12].

Приклади таких ордалій знаходимо в Законах Ур-Намму, за якими: «Якщо людина звинуватила іншу людину в... [чаклунстві] і піддала її випробуванню Рікою і бог Ріки очистив її, то той, хто піддав її випробуванню, має сплатити три сиклі срібла» (§ 10). І далі: «Якщо чоловік звинуватив дружину іншої людини в перелюбстві, але бог Ріки очистив її, обвинувач повинен сплатити одну третину міни срібла» (§ 11) (у деяких перекладах, однак, «бог Ріки» не згадується) [13].

У Законах Хаммурапі, які, очевидно, були написані за зразком Законів Ур-Намму, щодо ордалій написано: «Якщо чоловік кине на чоловіка підозріння в чарівництві і не доведе цього, – той, на кого кинуто підозріння в чарівництві, повинен піти до Ріки і кинути в Ріку. Якщо Ріка поглине його, – обвинувач його може забрати його дім; а якщо Ріка цього чоловіка очистить від обвинувачення і він лишиться цілим, – того, хто кинув на нього підозріння в чарівництві, слід убити, а той, хто кидався в Ріку, дістає дім свого обвинувача» (§ 2) [14].

Не була винятком і процедура здійснення судочинства за Законами Ману, у яких містилися такі вимоги: «[Суддя] повинен змусити брахмана присягатися своєю правдивістю, кшатрія – своїми колісницями і зброєю, вайшія – коровами, зерном і золотом, і шудру – всіма тяжкими злочинами. Або [суддя] може у важливих випадках змусити того, [кого він хоче випробувати], доторкнутися до вогню, або зануритися у воду, або доторкнутися до голів дружини і дітей окремо. Той, кого полум'я не обпалює, кого вода не примушує [негайно] спливати, з ким не трапляється незабаром нещастя, повинен вважатися правдивим у клятві» (гл. VIII, ст.ст. 113–115) [14].

Стосовно Римського права, то там, як відомо, існувала низка специфічних дій, таких як манципація (лат. *mancipatio*, від лат. *manus* – рука і *capio* – беру, букв. «беру рукою») – акт фіксації переходу права власності від однієї особи до іншої, за якого відчужувану річ у присутності п'яти свідків і вагаря передавали набувачеві під час виголошення суворо визначених словесних форм і виконання обряду з вагами та мідним злитком; стипуляція (лат. *stipulation* – випрошування) – формальний, абстрактний, усний договір (вербальний контракт), що встановлює зобов'язання й укладається у формі виголошення певних урочистих слів; акцептиляція (лат. *acceptilatio*, від *acceptum ferre* – вважати отриманим) – формальний акт припинення боргового зобов'язання та ін.

Приміром, в «Інституціях Гая» [15], відомому підручнику римського приватного права, написаному римським юристом Гасм, про манципацію написано так: «Манципація полягає... в уявній продажі. Ця форма набуття власності притаманна також римським громадянам і здійснюється таким чином. Запросивши не менше п'яти повнолітніх римських громадян як свідків і окрім того ще одну особу того ж стану, яка тримала б в руках мідну вагу, а тому зветься вагарем, покупець, ще тримаючи мідь, говорить: «Стверджую, що цей раб за квіритським правом належить мені і що він повинен вважатися купленим мною за цей метал через цю мідну вагу»; потім він вдарає цим металом по вазі і передає річ через купівлю» (кн. 1, § 119). Про стипуляцію там указано, що: «Зобов'язання словами укладається через запитання і відповідь: “Чи зобов'язуєшся урочисто дати?”. – “Дам.” – “Обіцяєш?” – “Обіцяю.” – “Чи даєш чесне слово виконати свою обіцянку?” – “Даю чесне слово.” – “Ручаєшся?” – “Ручаюсь.” – “Зробиш?” – “Зроблю” (кн. 3, § 92). Тоді як акцептиляцією є уявна сплата: «І справді, якщо ти побажаєш пробачити мені те, що я тобі винен за словесним зобов'язанням, то можеш цього досягти, якщо дозволиш мені вимовити такі певні слова: “Чи отримав ти те, що я тобі обіцяв?”, а ти відповіси: “Отримав”» (кн. 3, § 169).

Конкретні приклади ритуальних дій знаходимо у Законах XII таблиць, відповідно до яких, якщо під час судового процесу виникає спір щодо конкретної речі, особа, яка бажає власноручно відстояти свою річ, повинна «накласти руку на ту річ, про яку іде спір на судовоговірні, (тобто інакше кажучи) змагаючись з противником, ухопитися рукою за спірну річ і в урочистих висловах відстоювати право на неї. Накладення руки на річ відбувалося в певному місці в присутності претора на основі XII таблиць, де було написано: “Якщо хто-небудь власноручно відстоює свою річ на судовоговірні”» (Таблиця VI, 5a). Також «Закон XII таблиць затвердив (відчуження речі)

шляхом угоди, яка укладалася в присутності 5 свідків і вагаря, а також шляхом відмовлення від права власності на цю річ під час судового розгляду перед претором» (Таблиця VI, 56) [14].

Не менш важливою пам'яткою та джерелом пізнання Римського права є зведення цивільного права під назвою «Дигести Юстиніана». І хоча на час складання Дигестів, за словами фахівців, чимало інститутів класичного права суттєво застаріли, й указані вище обряди вже не були настільки поширені в суспільстві, наприклад, таж манципація була замінена неформальними угодами, однак окремі ритуальні дії можна побачити й у цьому документі, і не лише в рамках судового процесу, а й під час продажу нерухомого майна, укладення шлюбу, спільного проживання подружжя, розлучення тощо.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок про надзвичайну важливість соціальної процедури для впорядкування життя людей на початкових етапах розвитку суспільства. Найвагомішими соціальними процедурами у той час були обряди, й передусім ініціації, церемоніали та ритуали.

У тому чи іншому вигляді соціальні процедури знайшли своє відображення в найдавніших правових джерелах, серед яких: Закони Ур-Намму, Закони Хаммурапі, Закони Ману, Закони XII таблиць та ін., отже, будучи закріпленими у правовому полі, вони утворили, так би мовити, «перехідну ланку» між суто соціальними процедурами та більш досконалим їх видом – процедурами юридичними. Найбільш виразно обрядовість і ритуалізація права була втілена у судовій процедурі шляхом проведення особливих випробувань – ордалій.

Безумовно, що в сучасному суспільстві більшість із цих процедур вже не мають того значення та поширення, як раніше, проте деякі з них продовжили своє існування та, отримавши правову форму, перейшли до категорії юридичних процедур, які так само потребують всебічного та ґрунтовного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. Київ: Кондор, 2006. 356 с.
3. Закаленко О.В. Адміністративні процедури: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса: Фенікс, 2019. 48 с. URL: <http://dspace.onu.edu.ua/handle/11300/12117>.
4. Обряд / О.Н. Саган, С.П. Павлюк / Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-74680>.
5. Базик Д.В. Ініціація / Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Ініціація>.
6. Балушок В. Ініціації українців та давніх слов'ян. На правах рукопису. К., 2016. 263 с.
7. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
8. Король Д.О. Ритуал / Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Ритуал>.
9. Smith, W.R. (1889). Lectures on the Religion of the Semites: First Series. The Fundamental Institutions. A. and C. Black. 488 p.
10. Durkheim, E. (1912). Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie. Paris: Les Presses universitaires de France, 1968, cinquième édition, 647 p.
11. Turner, V. (1967). The forest of symbols: Aspects of Ndembu ritual. Ithaca, London: Cornell University Press. 405 p.
12. Арістова А.В. Ордалії / Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Ордалії>.
13. Kramer, S.N., Falkenstein, A. Ur-Nammu Law Code. Orientalia. NS. Roma, 1954, vol. 23, pp. 40–51.
14. Крестовська Н.М., Цвіркун О.Ф. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія-практикум. Харків: Одісей, 2010. 488 с.
15. Шевченко О.О. Історія держави та права зарубіжних країн: Хрестоматія для студ. юрид. вузів та ф-тів. К.: Вентурі, 1995. 256 с.